

Jelena Karžetskaja,
inimõiguste valdkonna jurist
(Eesti)

Kodanikuühiskond ning südametunnistuse- ja usuvabaduse kaitse

Kodanikuühiskond on ühiskondliku tegevuse valdkond, mis hõlmab erinevaid mittetulundusühinguid, huvigruppe, protestiliikumisi, vabatahtlikke algatusi ja muid kodanike iseorganiseerumise vorme.

Kodanikuühiskonna kõige aktiivsemad subjektid on mittetulundusühingud, sh rahvusvahelised organisatsioonid, inimõiguste kaitsjad, ombudsmanid, eriraportöörid, töörihmad, ÜRO ja Euroopa Nõukogu komiteed, OSCE demokraatlike institutsioonide ja inimõiguste büroo, Euroopa Nõukogu komisjon „Demokraatia õiguse kaudu“ (Veneetsia komisjon) ja kõrged volinikud.

Minu arvates on need kodanikuühiskonna organisatsioonid loodud just selleks, et aidata kodanikel teostada kontrolli oma õiguste ja eriti usuvabaduse teostamise üle. Kõigi nende osapoolte pädevuse mõistmine aitab otsustada, milliseid samme saab astuda selleks, et riigiga dialoogi astuda. Dialoog on nii kodanikuühiskonna kui ka demokraatliku riigi lahutamatu osa. Ja kui riigi demokraatlikkuse taset mõõta saaks, siis mõjutaks sellise dialoogi olemasolu kindlasti muutuste tulemuslikkust.

Vabaühendused ehk VÜ-d

Alustuseks tuleb märkida, et VÜ-d ei ole alati juristide või inimõiguste valdkonna spetsialistide ühendused. Eelkõige on need inimeste ühendused, kes aktiivse kodanikupositsiooni tõttu ei saa kõrvale jääda ja tunnevad vajadust anda oma osa rahu säilitamiseks ja inimõiguste järgimiseks. Seetõttu on VÜ-de võimalused üsna laiad.

Vabaühenduste tegevusvaldkonnad:

- teabe kogumine olukorra kohta konkreetses riigis või paigas. Teabeallikate hulka kuuluvad meediaväljaanded, kodanike pöördumised, poliitikute avalikud sõnavõttud ja riigi esindajate poliitilised avaldused;
- riigi õigusaktide jälgimine;
- haridus ja koolitus. Need tegevused võivad hõlmata kampaaniaid, konverentside korraldamist, videote tootmist ja näituste korraldamist;
- lobitöö;

- dialoogis osalemine või selle algatamine ametivõimudega. Üheks tõhusaks vahendiks sellise dialoogi pidamisel on miitingud, protestid ja meelevahetused. Kuna need üritused toimuvad tavaliselt tänaval ja tiheda liiklusega avalikes kohtades, meelitavad need sageli ligi inimesi, kes muidu jääksid VÜ-de teavitustegevusest kõrvale. Samas tuleb need üritused just sel põhjusel väga hästi ette valmistada ja kooskõlastada riigi asjaomaste õiguskaitseasutustega;
- variraportite või teabe esitamine eriraportööridele, et rahvusvahelised järelevalveasutused saaksid neid hinnata.

Paljudes soovitusel VÜ-de tööks mainitakse koalitsiooni loomist kui vahendit, mis aitab saavutada laiemat avalikkuse huvi väljaspool sihtrühmi. Koalitsioonid on sageli vabaühenduste ja rühmade koostöö tulemus konkreetses kogukonnades. Koalitsioon võimaldab koostööd erinevatel tasanditel, alates teabe jagamisest kuni konkreetsete projektide ja dokumentide koostamiseni.¹

Kindlasti on vabaühenduste jaoks oluline ka töö meediaga. Tingimustes, kus puudub tugev, vaba ja sõltumatu meedia, peaksid VÜ-d hoolikalt välja töötama strateegia meediaga kontaktide hoidmiseks. Alternatiiviks on suhtlus rahvusvaheliste vabaühenduste või välisajakirjanikega.²

Selliste rahvusvaheliste VÜ-de hulka kuulub näiteks rahvusvaheline inimõiguste organisatsioon Human Right Watch,³ millel on ÜRO juures nõuandev staatus. See organisatsioon jälgib olukorda erinevates riikides ja arvestab alati kohapealt tulevat teavet. Nii avaldas see organisatsioon 30. oktoobril 2024 oma arvamuse Ukraina seaduse kohta, mis keelab Ukraina õigeusu kiriku tegevuse⁴ (ametlikult: seadus 3894-IX „Põhiseadusliku korra kaitsest usuliste organisatsioonide tegevusvaldkonnas“). Oma aruandes leidis organisatsioon, et uus seadus tekitab muret usuvabaduse pärast ja sellel võivad olla tõsised tagajärjed. Sarnaste organisatsioonide hulka kuulub ka Amnesty International.⁵

Eriraportöörid

Eriraportöörid ja töörühmad on osa ÜRO inimõiguste nõukogu nn erimenetlusest.

¹ Vt Vihakuriteod: ennetamine ja reageerimine. Metoodiline juhend vabaühendustele OSCE piirkonnas [Elektroniline ressurss] // OSCE. ODIHR. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/c/f/39822.pdf> (vaadatud 14.04.2025).

² Vt sealsamas.

³ Organisatsiooni veebileht: <https://www.hrw.org/>.

⁴ Vt Ukraine: New Law Raises Religious Freedom Concerns [Elektroniline ressurss] // Human Rights Watch. URL: <https://www.hrw.org/news/2024/10/30/ukraine-new-law-raises-religious-freedom-concerns> (vaadatud 14.04.2025).

⁵ Organisatsiooni veebileht: <https://www.amnesty.org/en/>.

Erimenetlus on nõukogu sõltumatute mehhanismide üldnimetus. See hõlmab ÜRO inimõiguste süsteemi suurimat sõltumatute ekspertide organit. Volitatud esindajad on inimõiguste nõukogu poolt ametisse nimetatud sõltumatud inimõiguste eksperdid, kes tegelevad kas riigipõhiste olukordade või konkreetsete teemade käsitlemisega kogu maailmas. Nad ei ole ÜRO töötajad ja on sõltumatud mistahes valitsusest või organisatsioonist. Nad töötavad enda nimel ja ei saa oma töö eest tasu.⁶

Sooviksin mainida järgnevaid raportööre:

Vähemuste küsimuste eriraportööri mandaat on Nicolas LEVRAT'1. Ta esitab igal aastal ÜRO-le aruande oma tegevuse kohta. Oma volituste täitmisel saab eriraportöör teavet erinevatest allikatest, sealhulgas riikidelt, ekspertidelt, ÜRO agentuuridelt, piirkondlikelt ja valitsuste vahelistelt organisatsioonidelt, vabaihendustelt ja muudelt kodanikuühiskonna organisatsioonidelt. Sellise teabe põhjal saadab eriraportöör vajaduse korral riikidele teatise vähemuste õiguste deklaratsiooni rakendamise kohta.⁷

Usu- ja veendumusvabaduse eriraportöör Nazila Ghanea.

Oma volituste täitmisel saadab eriraportöör riikidele teateid juhtumite kohta, mis kujutavad endast usu- ja veendumusvabaduse rikkumisi või takistusi; viib läbi teabekogumissioone riikidesse ning koostab ja esitab visiitide kohta aruanded.⁸

Iga üksikisik, üksikisikute rühm, kodanikuühendus, valitsuste vaheline organisatsioon või inimõiguste organisatsioon võib esitada teavet erimenetluste käigus läbivaatamiseks. Teabe esitamiseks saab kasutada spetsiaalset veebivormi.

- Teatis ei tohi olla ilmselgelt põhjendamatu või poliitiliselt motiveeritud;
- teatis peab sisaldama väidetavate inimõiguste rikkumiste faktilist kirjeldust;
- teatise keelekasutus ei tohi olla solvav;
- teatis peab põhinema usaldusväärsetel ja üksikasjalikul teabel;
- teatis ei tohi põhineda üksnes meediakajastustel.⁹

⁶ Inimõiguste Nõukogu erimenetlused [Elektroniline ressurss] // ÜRO inimõiguste ülemkomissari büroo. URL: <https://www.ohchr.org/ru/special-procedures-human-rights-council/special-procedures-human-rights-council> (vaadatud 14.04.2025).

⁷ Vähemuste küsimuste eriraportöör [Elektroniline ressurss] // ÜRO inimõiguste ülemvoliniku büroo. URL: <https://www.ohchr.org/ru/special-procedures/sr-minority-issues> (vaadatud 14.04.2025).

⁸ Vt Usu- ja veendumuste vabaduse eriraportöör [Elektroniline ressurss] // ÜRO inimõiguste ülemvoliniku büroo. URL: <https://www.ohchr.org/ru/special-procedures/sr-religion-or-belief> (vaadatud 14.04.2025).

⁹ Teabe esitamine erimenetlusele [Elektroniline ressurss] // ÜRO inimõiguste ülemkomissari büroo. URL: <https://spsubmission.ohchr.org/> (vaadatud 14.04.2025).

Ekspertid ei nõua, et teatises viidatud riik oleks ratifitseerinud mõne rahvusvahelise või piirkondliku inimõiguste lepingu või et väidetav ohver oleks ammendanud siseriiklikud õiguskaitsevahendid.

Ekspertid püüavad pärast teatise saamist tegutseda võimalikult kiiresti, käsitledes esmajärjekorras kõige tõsisemaid ja kiireloomulisemaid juhtumeid. Pakiliste juhtumitega võidakse tegeleda juba 24 tunni jooksul teatamise hetkest alates. Kuid see võib võtta ka kauem aega.

Riikidevahelised komiteed (ÜRO ja Euroopa Nõukogu komiteed)

Nende komiteede hulka kuulub ÜRO inimõiguste komitee, mis on loodud kodaniku- ja poliitiliste õiguste rahvusvahelise pakti alusel.

See komitee võib käsitleda teatise kahe menetluse alusel:

- ÜRO majandus- ja sotsiaalnõukogu resolutsiooniga 1503 kehtestatud inimõiguste ja põhivabaduste rikkumisi käsitlevate teadete läbivaatamise menetlus („1503 menetlus“). Vaadeldakse ainult neid teatise, milles väidetakse olevat inimõiguste ja põhivabaduste süstemaatilisi, usaldusväärset tõendatud raskeid rikkumisi;
- „kodaniku- ja poliitiliste õiguste rahvusvahelise pakti fakultatiivprotokollide menetlus“. Läbi vaadatakse kaebused, mis on seotud ainult nende õiguste rikkumisega, mis on tagatud kodaniku- ja poliitiliste õiguste rahvusvahelise paktiga. Kaebused võetakse läbivaatamiseks vastu pärast seda, kui kõik olemasolevad siseriiklikud õiguskaitsevahendid on ammendatud.

Euroopa Nõukogu inimõiguste voliniku büroo

Kuna voliniku büroo ei ole kohtuasutus, ei saa ta tegutseda individuaalsete taotluste puhul. Siiski saab volinik teha järeldusi ja käivitada laiemaid algatusi, mis põhinevad usaldusväärset teabel konkreetsete isikute suhtes toime pandud inimõiguste rikkumiste kohta.

Volinik külastab kõiki liikmesriike, et jälgida ja hinnata inimõiguste olukorda. Oma visiitide ajal kohtub ta valitsuse, parlamendi, õigusasutuste, kodanikuühiskonna ja riiklike inimõiguste institutsioonide kõrgemate ametnikega. Ta vestleb ka tavaliste inimestega, kes on mures inimõiguste küsimuste pärast, ja külastab kohti, kus inimõigused on eriti olulised: vanglad, psühhiaatriaiglad, varjupaigakeskused, koolid, lastekodud ja haavatavate sotsiaalsete rühmade elukohad.

Pärast visiiti võidakse saata asjaomase riigi ametiasutustele kiri või aruanne, milles hinnatakse inimõiguste olukorda ja antakse soovitusi puuduste kõrvaldamiseks seadustes ja praktikas.¹⁰

Kahjuks ei kuulu õigus usuvabadusele nende teemade hulka, millele volinik erilist tähelepanu pöörab, kuid see ei tähenda, et seda teemat puudutav kaebus jäetakse tähelepanuta.

Veneetsia komisjon (Euroopa Komisjon demokraatia õiguse kaudu), Euroopa Nõukogu põhiseaduse küsimustega tegelev nõuandev organ, ning OSCE demokraatlike institutsioonide ja inimõiguste büroo (ODIHR) võivad samuti seaduseelnõu kohta eksperthinnangut anda.

Komisjoni peamine ülesanne on anda põhiseaduslikku ja õiguslikku abi, peamiselt selle tegevuses osalevatele riikidele. Komisjon esitab arvamusi mitte ainult riikide, vaid ka Euroopa Nõukogu põhikirjajärgsete ametite taotlusel. Veneetsia komisjonil ei ole volitusi uurida mistahes individuaalseid kaebusi.

Lisaks õigusaktide eelnõude hindamisele ja analüüsimisele töötab ODIHR välja erinevaid soovitusi. Selliste soovitude hulgas võib leida soovitusi usku ja veendumusi käsitlevate õigusaktide analüüsimiseks, usuvabaduse ja julgeoleku poliitilisi suuniseid. Nende dokumentide tekstid on kättesaadavad nii inglise kui ka vene keeles.

Kokkuvõtteks võib öelda, et vaatamata mitmete rahvusvaheliste järelevalvemehhanismide olemasolule on kodanikuühiskonna põhiprintsiip endiselt omaalgatus, meie soov ja valmisolek pidada dialoogi ametivõimudega ja vajadusel seista kodanike õiguste eest.

¹⁰ Vt Inimõiguste volinik [Elektroniline ressurss] // Euroopa Nõukogu. URL: https://www.coe.int/ru/web/commissioner/country-work/kosovo/-/asset_publisher/NwJK4WDcqx44/content/mandate (vaadatud 14.04.2025).